

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

УДК 39.037.8

Тетяна Білан (Дрогобич)

ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКА ТРАДИЦІЯ В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

У змісті статті наголошено, що в контексті літературно-філософської традиції крізь призму аналізу етнокультурного виміру українського виховного ідеалу важливе місце займають питання, пов'язані з ідеалом "нової людини", достатньо глибоко зануреної в глибини національного світобачення і, разом з тим, широко відкритої до досягнень європейської духовної культури. Аналізується проблема сутності, розвитку, становлення ідеалу особистості в контексті літературно-філософської традиції та проблема осмислення моральних та естетичних засад людського буття, життєсвіту людини як ціннісно-сміслового універсуму культури.

***Ключові слова:** літературно-філософська традиція, етнокультурний вимір, буття, життєвий світ, особистість.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сьогоденні маємо зміну світоглядної, культурної парадигми, системи цінностей, способу організації людської діяльності, а увагу науковців все більше привертає людина, її життєвий світ, що є сукупністю досвіду повсякденного життя, і включає сприйняття матеріальних, символічних основ людської діяльності. Складовою необхідності розробки даної проблеми є особливості формування національної еліти, розуміння літератури як недиференційованої світоглядно-філософської системи. Філософське дослідження творчості українських письменників варто здійснювати під кутом зору розуміння літератури як своєрідної нетеоретичної форми філософування, в якій провідною постає проблема людського буття, зокрема виховного ідеалу як ідеалу особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сучасні дослідження літературної традиції в етнокультурному вимірі висвітлюють проблеми, що наповнені глибоким філософським змістом, в якому знайшли своє відображення світогляд-

но-ментальні особливості національної культури, адже відомо, що аспекти духовного розвитку людини були притаманні філософській думці протягом всього її розвитку. Проблема світоглядно-філософського відображення ідеалу в спадщині українських літературних діячів М. Гоголя, І. Франка, В. Винниченка, Лесі Українки висвітлена в сучасних наукових розвідках крізь призму виявлення основних складових пошуків в сфері проблем національної ідентичності, формування філософського світогляду: А. Бичко, О. Забужко, П. Кралюк, Л. Гамаль, А. Пашук, О. Петрів. Аналіз історико-філософського аспекту виховного ідеалу в творчості українських письменників є продовженням історико-філософських досліджень, присвячених проблемі формування особистості, зокрема проблем морально-етичного аспекту: М. Култаєва, К. Шварцман, А. Бичко.

У статті ми відштовхуємося також і від широкого розуміння сутності виховання – крім знання "технологічних особливостей" формування тих чи інших рис людської особистості (на що і спрямований весь освітньо-виховний процес у цілому) – особливо в контексті проблем формування людини, що простежується в працях І.В. Бичка, П.І. Гнатенка, В.С. Горського, А. Залужної, В. Скотного; від осмислення проблем ідеалу, концепції національного виховання І. Зязюна, Г. Волинки, О. Вишневецького, Ю. Руденка, Ю. Римаренка.

Так, наприклад, у монографії Залужної А. "Морально-естетичні засади життєвого світу людини" представлено основні положення в галузі гуманістики філософського спрямування щодо висвітлення моральних та естетичних параметрів життєвого світу людини як ціннісно-сміслового універсуму культури в екзистенційних модусах «справжність-несправжність» людського існування [5].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні сутності, розвитку, становлення ідеалу особистості в контексті літературно-філософської традиції та аналізі проблеми осмислення моральних та естетичних засад людського буття, життєвого світу людини як ціннісно-сміслового універсуму культури.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У контексті філософсько-літературної традиції щодо означення особистісного виміру формування особистості важливе місце займають питання, пов'язані з життєвим світом людини, з ідеалом «нової людини», з національним світобаченням. Феноменологічна визначеність життєвого світу відіграє важливу роль у вирішенні проблеми соціальних орієнтацій особистості. У зв'язку з цим, слушною є думка про те, що людина як носій духовної любові до ідеально-прекрасного, споглядаючи його, не може «жити жалюгідним життям», по-

заяк таке чисте споглядання породжує не що інше, як чесноту істинну [5, 9].

Виховний ідеал у філософському розумінні – це детермінована часом і простором така модель особистості, яка гармоніює з суспільним цілим і знаходить вираження у вільному і універсальному розвитку людського буття. Ідеал як загальна форма цілепокладаючої діяльності, як уявлення, образ досконалого суспільного буття виступає у різних формах суспільного духовного буття – соціальній, політичній, моральній, естетичній. Значимості проблемі виховного ідеалу надає її тісний зв'язок зі сферою моралі та естетики: ідеал моральний трактується як уявлення про моральну досконалість, ідеал естетичний як конкретно-чуттєве уявлення про прекрасне мистецтві та житті людини. Серед вагомих, але недостатньо опрацьованих філософських проблем, є проблема аналізу виховного ідеалу крізь призму осмислення літературно-філософської традиції, що відображає наявне суспільне буття.

Сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле, коли відбулося становлення України як незалежної держави, коли потрібно знайти орієнтири на майбутнє, – необхідний якийсь узагальнюючий та проникливий погляд на душу народу, що виявляється в національному характері. Національний виховний ідеал повинен впливати із загальнолюдського, він, підтверджуючи вселюдські цінності, доповнюється тими рисами, які притаманні ментальності даного народу, його ідентичності, адже людина "входить у людство через національну індивідуальність – як людина індивідуальна, а не абстрактна, як росіянин, німець, англієць. Людина не може перескочити через цілий ступінь буття, від цього вона зубожіла б і спустошилася. Національна людина – щось більше, а не менше, ніж просто людина, у ній є і родові риси людини взагалі, і риси індивідуально-національні" [1, 4]. У свою чергу, виховний ідеал народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії, моралі, від рівня розвитку культури, а дослідження української ментальності як специфічного світобачення нашого народу неможливе без аналізу тих складових, які входять у дане інтегративне поняття. Так, однією з важливих рис, що характеризує ментальність народу, є його уявлення про цінність людини як особистості.

За умов національного відродження української культури, зміни соціальних орієнтирів більш високі вимоги висуваються перед окремою людиною, її потребами, бажаннями. Стає зрозумілою роль кожного індивіда, особистості як активного творця нового. Традиція поєднувати культуру з розвитком людини, зі «створенням» її душі й тіла, з моральною та розумовою освітою індивіда, походить ще з античності

й постійно відтворюється в нові часи. Ця традиція розглядає людину не як «продукт» природи, а як «продукт» виховання, спрямованого на «культивування» в ній окремих навичок, умінь, здібностей і поглядів, які уможливають життя в суспільстві. І якщо в процесі «переробки» природи створюється культура речей, то крізь призму виховання формується культура людей, самі люди – як культурне суспільство. Кожен конкретний народ завдяки своїй національній системі виховання органічно продовжує себе в своїх дітях, генезує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Український народ, маючи свої етнонаціональні особливості, своє призначення, на засадах християнства й загальноєвропейської культури творить свій національний український виховний ідеал. При цьому не можна не враховувати зміну його відповідно до зміни історичних умов життя нації, але не можна й забувати, що кожна нація є «індивідуальністю» зі своїми біологічними, психічними та світоглядними властивостями характеру, які себе віддзеркалюють у культурі народу. У відомого українського культурного діяча І. Лисяк-Рудницького читаємо, що "національний характер тотожний із своєрідним способом життя, комплексом культурних вартостей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні даному народові..., кожен народ має власні шляхи розвитку, і свій власний досвід життя, який завершується його ідеалами життя" [6, 9 – 10]. Звичайно, усі ці проблеми мають для нас не тільки абстрактний, а й певний конкретний характер – це виражається насамперед в тому, що в умовах творення національної державності та відродження національної культури сам виховний ідеал так чи інакше пов'язаний з проблемою національної ідентичності. Саме тому потрібне осмислення ідейних основ українського національного виховання та виховного ідеалу, що впливає з них, одночасно виникає потреба зазирнути в творчу спадщину діячів української культури, яка містить безперечний виховний потенціал, котрий нам потрібно виявити, проаналізувати, ідентифікувати з епохою створення й сьогоденним днем, при цьому витлумачуючи цей потенціал з урахуванням особистості і перипетій долі автора, контексту епохи, усього створеного ним до і після аналізованого твору.

Необхідним в сьогоденні є не тільки загальне розуміння питань, а й розуміння світоглядно-філософських поглядів тих мислителів, які особливо активно вплинули на вироблення ідеалів національної культури. Мова є одним із шляхів, котрим людина прямує до самої себе крізь призму свого відношення до "іншого" – це свідчить про внутрішню диференційованість світу людини. Слушними є слова нашої сучасниці Алли

Залужної, що мовна репрезентація світу набуває статусу герменевтичного універсуму, у якому особливий акцент поставлено на парадигмальність естетичного досвіду та утвердження естетичного відношення до світу, де естетизація – не спосіб втручання у світ, а форма дорефлексивного установлення світу [5, 40] Так, наприклад, нову художню концепцію буття оригінально втілено Лесею Українкою в морально-етичній сфері, зокрема авторські ідейні акценти зосереджуються, як правило, у площині людини, її самосвідомості. Епоха, на яку припадає творчість Лесі Українки, відзначається підвищеною увагою до моральних проблем, глобальний перегляд головних філософських категорій у естетиці того часу потребував нового співвідношення конкретного й загального, особистого й суспільного. Епоха кінця XIX – поч. XX століття характеризується активізацією філософських шукань в українській культурі, літературі зокрема, а схильність Лесі Українки до філософського осмислення дійсності відзначалась багатьма дослідниками. Об'єктом загального інтересу в культурі кінця XIX та початку XX століття стають філософські аспекти самоусвідомлення людини; багатий духовний світ сучасника, сильні пристрасті й тонкі переживання привертають увагу поетів-ліриків. Імперативи часу повною мірою стосувалися і творення нового типу людини, гармонійної особистості, а “історико-культурні умови розвитку української філософії сприяли виробленню своєрідного, особистісного, екзистенційно-кордоцентричного типу філософування, який є однією з домінант національної світоглядно-філософської ментальності” [3, 58]. Ті ж “домінанти” можуть бути своєрідним «ключем» до тлумачення екзистенційних проблем творчості українських письменників, а “символічне мислення” (за М. Євшаном) детермінує ідеал особистості, а не випадково підвищена увага до мовних вимірів світу людини локалізує значимість художньої літератури як місця, у якому мова, використовуючи своєрідну форму мислення образами, найбільшою мірою виражає і виявляє себе, а феноменологічна філософія у її неklasичних побудовах значну роль відводить морально-етичному дискурсу, обумовлюючи тим самим онтологізацію не тільки естетики, а й моральної сфери.

Проблема онтологічного статусу свідомості, як відомо, завжди є інтенційною, спрямованою на світ, на буття («знаходиться у світі»), виявляє необхідність повернення до інтенційності, властивій свідомості, і є її самоідентифікацією. Самоочевидне розуміння світу, що базується на досвіді, життєвих проектах, мовних практиках, поглядах, віруваннях, традиціях, безумовно значущих упевненостях, які даються людині безпосередньо поза теоретично-категорійним ставленням до світу, отримує у представників феноменологічного руху своєрідне витлумачення. Його

можна резюмувати тезою “життєсвіт – це світ людини, мови і культури” [5, 53 – 54]. Проблема формування світоглядних орієнтацій – це проблема, яка не піддається чіткому аналізу, адже будь-яке знання стає елементом світогляду, якщо це знання орієнтоване на буття людини і бере участь у формуванні її життєвої позиції. Ціннісний компонент світогляду свідчить про те, що світогляд є не лише знанням, але й ставленням людини до світу, до інших, до самої себе. Саме світогляд стає ядром та смисловим центром діяльнісного відношення людини до світу в його евристичній здатності подвоєння світу, коли практична діяльність витлумачується не у вузькому сенсі трудового акту, а як спосіб перетворювати світ відповідно до вищих ідеалів. У світогляді відбувається оцінка людиною світу, власних можливостей та шансів, проектування бажаних ситуацій у житті, формування цілей та цінностей, усвідомлення своїх інтересів. Світоглядно-антропологічні орієнтації вітчизняної філософської думки були центровані тією особливою реальністю, що спроможна трансформувати природну дійсність у світ людини, світ культури та життєвий світ. Світогляд стає смисловим центром, що визначає діяльнісну реалізацію людини у світі, відкриває джерела вдосконалення способів діяльності та надання їм творчого характеру, світогляд і світовідношення є суттєвими формами орієнтації людини у світі. Світогляд не зводиться лише до теоретичного знання, оскільки визначає цілі, ідеали, смисли людського існування, де беруть участь сутнісні сили людини та різні форми свідомості.

Останніми роками філософи й літературознавці ведуть активні дискусії щодо суті та основних категорій екзистенціалізму, способів його переходу з філософської сфери в літературну. Загальноприйнятим вважають його трактування як “напрямку філософії ХХ ст., зосередженого на аналізі специфічно людського способу існування, тобто безпосереднього переживання людиною себе і своєї ситуації як “буття-у-світі”, що здійснюється конкретно і кінечно – “тут-і-тепер”. Оновлення методологічної культури сучасного філософського дискурсу, пошук новітніх тенденцій розвитку історико-філософського знання пов’язані з осмисленням феномену, який є невід’ємним атрибутом та результатом будь-якого наукового дослідження й філософської рефлексії – феноменом тексту. У зв’язку з цим актуальною видається теза про те, що проблема інтертекстуальності надзвичайно важлива для висвітлення особливостей морально-естетичного горизонту життєсвіту людини в його смислових, інтерсуб’єктивних та текстуальних вимірах [5, 84]. Висвітлюючи онтологічні підвалини нової етики і естетики в здійсненні істини буття, їх варто розглядати крізь призму утвердження моральних та естетичних смислів подієвості люд-

ського існування у світі, що неминуче потребує причетності людини до істини-алетейї та її зв'язку з буттям [5, 126]. Адже людська суб'єктивність є внутрішнім змістом суспільно-культурної особистості, оскільки визначає її діяльність і постає умовою розвитку соціальної об'єктивності. Філософський аналіз культури (літератури як нетеоретичної форми філософування) у світоглядному аспекті дозволяє осмислити культуру як універсальну реальність людського буття, що визначає спектр практично-духовного осягнення світу та можливого світовідношення, а людське світовідношення виробляє позитивну моральнісну орієнтацію і стає ваговою детермінантою дієвості моральнісних начал в людській буттєвості.

Витоки яскравої самобутньої своєрідності зображення людини у спадщині українських мислителів слід шукати в концептуальному переосмисленні зв'язку сутності людини, а визначальною рисою філософсько-літературного стилю українських письменників є те, що кожна особиста тема, зростаючи до найбільших епохальних узагальнень, набуває певного значення лише в міру своєї громадської значущості, нерозривна єдність особистого і загального, "свого" і "чужого" органічно властива творчості українських мислителів. Основні художньо-філософські площини творчості українських мислителів – Івана Франка, Лесі Українки, Володимира Винниченка, Уляни Кравченко – це площини реальності й ідеалу, дійсності і мрії, думки й почуття, явища і сутності. У межах цих площин з'являється новаторське трактування цінностей та їх взаємного співвіднесення. У вірному, несхитному, навіть самовідданому служінні духовному визволенню людини, у діянні на благо людини мислителі бачили призначення свого літературного образу. Твердість, незламність духу лежить, наприклад, в основі Лесиного екзистенціалізму, поетеса переконана: випробування не зломлять, а загартують сильну духом особистість, особистість у творчому доробку Лесі Українки постійно відкрита для самовдосконалення самоаналізу, творчості, гостро відчуває потребу ставити і розв'язувати актуальні питання доби. Українські мислителі приходять до нового розуміння ідеалу як підсумку й домінанти життєвого діяння, активної позиції, а досягнення ідеалу, душевної гармонії можливе тільки за умови проходження різних випробувань, суспільних страждань. Концепція особистості, котру знаходимо у спадщині українських мислителів, підносить кращі людські якості – цілісність характеру, громадську самовідданість, силу волі, прометеївський духовний порив, відвагу, гордість, також важливе місце в художньо-філософській концепції нової людини займає проблема духовної свободи особистості. С. Гатальська наводить думку сучасного літературознавця Н. Фрай про те, що творча індивідуальність письменника значною мірою реалізується в процесі

обробки та осмислення успадкованих сюжетів, форм і прийомів. Подібність, взаємозв'язки й перегуки, які існують між творами одного виду чи жанру в творчості різних митців, настільки численні й істотні, що виявляють певні сталі системи ознак, структурні інваріанти, які Н. Фрай називає “літературними матрицями” [4, 110]. Власне, такою “матрицею” є чи не найголовніша філософська проблема, яка споконвіку хвилює людство – усвідомлення відносної обґрунтованості своїх переконань, і непохитне обстоювання їх – це і різнить цивілізовану людину від “варвара”. Також важливим є “для людини і суспільства... надання повної свободи людській натурі для її поширення в незліченних і суперечливих напрямках” [2, 232]. Більшість українських письменників своєю спадщиною здійснюють своєрідне дослідження світу як цілісності у його розвитку й суперечностях, виявляють чималий інтерес до проблеми людини, умовно накреслюючи модель духовно незалежної, активної особистості індивідуалістичного самозаглиблення. Цим вони формують характерологічні риси екзистенційного світобачення з усім багатством внутрішнього «руху особистості».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Філософська рефлексія скерована на досягнення естетичного не стільки заради знань, скільки з метою утвердження людського існування та тих моментів буття, у яких проявляється все життя людини в його суперечностях трагізму або комізму, падіння або піднесення, позаяк окремі стани, моменти людського існування можуть бути такими же величними, як і саме життя. В контексті літературно-філософської традиції щодо трактування особистісного виміру українського виховного ідеалу важливе місце займають питання, пов'язані з ідеалом «нової людини», достатньо глибоко зануреної в глибини національного світобачення і, разом з тим, широко відкритої до досягнень європейської духовної культури. З цього приводу доцільним є дослідження філософії української ідеї, що є своєрідним детермінантом становлення виховної парадигми в українській традиції.

1. Бердяев Н. Національність і людство // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 154–157.

2. Берлін Ісає. Чотири есе про свободу [Текст] / Берлін Ісає; [перекл. з англ. О.Коваленка] – К.: Основи, 1994. – 272 с.

3. Валерій Скотний, Любов Гамаль, Тетяна Білан, Оксана Петрів, Лариса Костюк, Іван Кутняк. Українська філософсько-літературна традиція: екзистенціальні проблеми. – Дрогобич: Вимір, 2008. – 245 с.

4. Гатальська С.М. Філософія культури [Текст]: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 328с.

5. Залужна А.С. Морально-естетичні засади життєвого світу людини. Монографія. – Рівне: НУВГП, 2012. – 238 с.

6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе [Текст]. У 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.

The content of the article stresses that in the context of literary and philosophical traditions in the light of the analysis of ethno-cultural dimension of the Ukrainian educational ideal important are issues related to the ideal of a «new man», rather deeply submerged in the depths of the national outlook and, at the same time, wide open to the achievements of the European spiritual culture. The problem of the nature, development, formation of ideal personality in the context of literary and philosophical tradition and the problem of understanding the moral and aesthetic foundations of human existence, human life world as a value-semantic universe of culture.

Keywords: *literary and philosophical tradition, ethno-cultural dimension of life, the world, personality.*

УДК 81'282:821.161.2

Василь Грещук, Валентина Грещук (Івано-Франківськ)

ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ ВАСИЛЯ ШКУРГАНА

У статті проаналізовано гуцульську діалектну лексику в художній мові Василя Шкургана. Охарактеризовано семантичні групи діалектизмів, виявлено їх значення і проілюстровано вживання у художніх текстах.

Ключові слова: *діалектизм, гуцульська лексика, художня мова, Шкурган, текст.*

Постановка проблеми. Ім'я Василя Шкургана, добре відоме на Гуцульщині, доповнює імена тих письменників, котрих “кортіло... гранев рідного слова – від ватри на дідизнині запаленої – Вашу душу загріти. А може, ші нихотічи, і вפקти... Байка, шо тото слово дрібоньке, зато найменша пайменчя пацьорка в силінці, а таке глибоке, ек вода у плесі. Бо кождей, добираючі слово, замість икати, ек той шоумен у телевизії, скаже: – Ади, мой, забув...”

Виклад основного матеріалу. Мовознавці ші найдут належне місце в мові на коротеньке “ади!” (згуста просто “ди”), шо ми ним одним і радість, і подивувані, і всу навколосвітну географію, і урваний терпец, і свою твердість передаємо. Ой не одна така пацьорка в гуцулському говорі! Є надія, шо колис і уса умита бесіда заінтересує науку, а заким, ади збираю слова-пацьорки, силою їх у гerdани газдівські й Вам з дітми-онуками засилаю на спомин теплий, на біль солодкий, на науку з дідівщини” [1, 5].